

УДК 347.672:341.954

Марія Михайлів,

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри цивільного права та процесу

Львівського національного університету імені Івана Франка

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ УКРАЇНИ ПРО ПРАВОВУ ДОПОМОГУ В ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКУВАННЯ ЗА ЗАПОВІТОМ У МІЖНАРОДНОМУ ПРИВАТНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуто питання правового регулювання відносин спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві за допомогою норм міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах. Виокремлено низку проблем, пов'язаних із неоднаковими підходами щодо вибору колізійних прив'язок у сфері спадкування за заповітом у міжнародних договорах про правову допомогу, та запропоновані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: заповіт, міжнародний договір, спадкування, спадкування за заповітом.

Постановка проблеми. Найбільш відомим інструментом правового регулювання питань спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві є міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах. Натепер міжнародні договори про правову допомогу в цивільних справах залишаються чи не єдиним в Україні найбільш ефективним способом уніфікації норм у сфері спадкування за заповітом, що допомагає усунути розбіжності як між матеріальними, так і між колізійними нормами держав у даній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій із даної теми. Питанню правового регулювання відносин спадкування як за законом, так і за заповітом у міжнародному приватному праві за допомогою міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах приділяли увагу українські та іноземні вчені, такі, наприклад, як: Г. В. Галущенко, І. Г. Гетьман-Павлова, О. О. Кармаза, В. І. Кисіль, Л. А. Лунц, І. Г. Медведєв, Н. В. Орлова, А. А. Рубанов, А. А. Степанюк, В. Л. Толстих, Є. І. Фурса, С. А. Фурса., А. Г. Хачатурян тощо. Проте в науці ще залишається чимало питань, які потребують дослідження та є актуальними і сьогодні.

Мета статті – проаналізувати зміст норм міжнародних договорів про надання правової допомоги в цивільних справах та визначити місце, яке вони займають серед джерел міжнародного приватного права у

врегулюванні відносин міжнародного спадкування за заповітом. Виокремити проблеми правового регулювання міжнародних спадкових відносин за заповітом у міжнародних договорах про правову допомогу та запропонувати шляхи їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Кількість багатосторонніх міжнародних договорів у сфері спадкування за заповітом, на думку В. І. Кисіля, є порівняно невеликою, проте найбільш дієвим механізмом міжнародного правового регулювання спадкових відносин сьогодні виступають двосторонні міжнародні договори [1, с. 167].

Міжнародні договори про правову допомогу відіграють важливу роль у врегулюванні питань спадкування за заповітом, на це вказує і судова практика. Так, відповідно до пункту 4 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7 «Про судову практику у справах про спадкування», вирішуючи спір щодо спадкування прав на майно, яке знаходиться за кордоном, або за участю іноземця, необхідно з'ясувати, чи існує договір про правову допомогу з цією країною і чи не передбачені в цьому договорі інші правила щодо спадкування, ніж в українському законодавстві. У разі розбіжностей застосовуються норми міжнародного договору [2].

Чинними для України двосторонніми міжнародними договорами про правову допомогу є договори близько з двадцятьма державами.

За час незалежності Україна уклала двосторонні договори про правову допомогу в цивільних та сімейних справах із Китайською Народною Республікою (1992 р.), Литвою (1993 р.), Польщею (1993 р.), Грузією (1995 р.), Латвією (1995 р.), Молдовою (1995 р.), Естонією (1996 р.), Македонією (2000 р.), Румунією (2002 р.), Кіпром (2005 р.) та іншими державами. Чинними для України залишаються договори, укладені між Радянським Союзом та Албанією (1958 р.), Болгарією (1975 р.), В'єтнамом (1981 р.), Іраком (1973 р.), КНДР (1957 р.), Республікою Куба (1957 р.), Монголією (1958 р.), Грецією (1981 р.), Кіпром (1984 р.), Сирійською Арабською Республікою (1984 р.) та ін. [3, с. 79-80].

З метою регулювання відносин спадкування за заповітом у міжнародному приватному праві застосовними є як двосторонні, так і регіональні договори про правову допомогу у цивільних справах. Як ті міжнародні договори, які були укладені Україною як незалежною державою, так і міжнародні договори про правову допомогу, укладені за часів СРСР, правонаступницею яких Україна стала відповідно до Закону України «Про правонаступництво України» (ст. 7).

Проте можемо спостерігати певні проблеми у застосуванні норм таких міжнародних договорів, оскільки є чимало договорів про правову допомогу, укладених між тими самими державами у різний період часу. У зв'язку із цим виникає чимало запитань, які потребують свого вирішення. Зокрема, якщо один міжнародний договір був прийнятий раніше, інший – пізніше і вони регулюють одні й ті самі питання по-різному, то норму якого міжнародного договору потрібно застосувати? Насамперед, вважаємо, необхідно звертатися до роз'яснень Міністерства закордонних справ України щодо чинності та порядку застосування на території України міжнародних договорів. Проте, виходячи з практики застосування норм таких договорів, можемо виділити такі способи:

- застосування норм міжнародних договорів про правову допомогу у спосіб взаємодоповнення (у разі наявності одних норм у міжнародних договорах про правову допомогу, прийнятих раніше, та інших норм, які їх доповнюють у міжнародних договорах про правову допомогу, прийнятих пізніше);

- застосування норм міжнародного договору про правову допомогу шляхом поєднання із застосуванням норм національного законодавства (у разі відсутності спеціальних норм у міжнародних договорах про правову допомогу);

- застосування норм міжнародного договору про правову допомогу, який був при-

йнятий пізніше (у разі різних підходів щодо регулювання одних і тих же питань);

- застосування норм міжнародного договору про правову допомогу, який був прийнятий раніше (у разі відсутності таких норм у міжнародному договорі про правову допомогу, прийнятому пізніше) тощо.

Міжнародні договори про правову допомогу, як правило, спадковим відносинам присвячують окремі розділи, у перших статтях яких закріплюється принцип рівності у спадкових відносинах. Так, наприклад, відповідно до ст. 36 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [4] громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати на території іншої Договірної Сторони право на майно й інші права, одержуючи спадщину за законом або розпорядженням у разі смерті на тих самих умовах і в такому ж обсязі, що і громадяни цієї Договірної Сторони. Громадяни однієї Договірної Сторони можуть робити розпорядження на випадок смерті стосовно майна, яке знаходиться на території іншої Договірної Сторони. Подібні норми містяться і в договорах про правову допомогу з Латвійською Республікою (ст. 35), Литовською Республікою (ст. 34) тощо. Отже, закріплений у міжнародних договорах про правову допомогу принцип рівності означає, що у спадкових відносинах іноземці наділені таким же обсягом прав, як і власні громадяни.

Проте в окремих міжнародних договорах про правову допомогу передбачено застосування до спадкових відносин принципу «національного режиму» (наприклад, ст. 21 договору про правову допомогу з Кіпром та інш.). У зв'язку із цим варто звернути увагу на співвідношення «принципу рівності прав у спадкових відносинах» та «принципу національного режиму у спадкуванні».

На думку А. А. Рубанова, принцип національного режиму іноземців стосовно здатності мати спадкові права – це лише окремих прояв загального принципу [5, с. 36]. Зміст такого національного режиму іноземців у сфері спадкування має певні особливості й характеризується трьома елементами: принципом прирівнювання іноземців до місцевих громадян; окремими обмеженнями порівняно з місцевими громадянами; наявністю особливих прав, що не надаються місцевим громадянам [6, с. 22].

Децю інший зміст принципу рівності спадкових прав можна побачити в Договорі між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах. Так, відповідно до ст. 37 громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати майно чи

права на території другої Договірної Сторони шляхом успадкування за законом чи за заповітом на тих самих умовах і в тому ж обсязі, як і громадяни останньої, за винятком випадків, передбачених цим Договором. Громадяни однієї Договірної Сторони, складаючи заповіт, можуть розпоряджатися своїм майном, яке знаходиться на території другої Договірної Сторони, так само, як і громадяни останньої, за винятком випадків, передбачених цим Договором [7].

Отже, можемо зробити висновок, що міжнародні договори принцип рівності у сфері спадкування за заповітом розкривають по-різному, а саме:

- шляхом надання іноземцям таких самих прав у сфері спадкування, як і власним громадянам (відбувається зрівняння у спадковій правоздатності);

- шляхом надання іноземцям «національного режиму», в цьому разі їхня спадкова правоздатність буде визначатися виходячи з норм національного законодавства спадкодавця чи заповідача;

- шляхом встановлення в міжнародному договорі певних обмежень у сфері реалізації спадкової правоздатності, тобто закріплення винятків виходячи із загального принципу рівності у спадкових відносинах.

Відносини у сфері спадкування за заповітом регулюються міжнародними договорами про правову допомогу по-різному, зокрема, це стосується питань здатності складати та скасовувати заповіт, форми заповіту та його дійсності, визначення обов'язкової частки у спадщині.

Виходячи з аналізу міжнародних договорів у сфері надання правової допомоги, можемо констатувати, що одні міжнародні договори містять лише колізійні норми щодо форми заповіту, інші договори регулюють питання здатності складати заповіт, форми заповіту, його зміну та скасування.

Так, відповідно до ст. 39 Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах [4] здатність до складення або відміни заповіту, а також правові наслідки недоліків волевиявлення визначаються законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Спосіб складення або відміни заповіту визначається законодавством тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту. Але достатнім є дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений. Норми подібного змісту є також і в ст. 40 договору про

правову допомогу з Чеською Республікою, ст. 35 договору про правову допомогу з КНДР, ст. 36 договору про правову допомогу із Соціалістичною Республікою В'єтнам, ст. 36 договору про правову допомогу з Республікою Македонія тощо.

Усі ці договори передбачають щодо питань здатності до складення або зміни заповіту чи його скасування прив'язку до законодавства тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення, зміни або скасування заповіту. А щодо способу складення або відміни заповіту передбачено альтернативну прив'язку, а саме застосовним може бути законодавство тієї Договірної Сторони, громадянином якої був заповідач у момент складення або відміни заповіту, або дотримання законодавства тієї Договірної Сторони, на території якої заповіт був складений або відмінений.

Проте, на нашу думку, в цих міжнародних договорах не враховано те, що між складанням, зміною та скасуванням заповіту існує часовий проміжок, протягом якого заповідач може втратити громадянство, змінити його або набути поряд із наявним ще одне громадянство, а це, як наслідок, може впливати на дійсність заповіту. Також певні проблеми можуть породжувати і ситуації, пов'язані із закріпленням різних колізійних прив'язок щодо форми та щодо змісту заповіту.

Дещо інший підхід щодо питань здатності до складення або зміни заповіту чи його скасування можемо спостерігати в Мінській конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах. Так, здатність особи до складання і скасування заповіту, а також форма заповіту і його скасування визначаються по праву тієї країни, де заповідач мав місце проживання в момент складання акта. Однак заповіт або його скасування не можуть бути визнані недійсними внаслідок недотримання форми, якщо остання задовольняє вимогам права місця його складання [8].

Отже, основним колізійним критерієм у цьому разі буде відсилання до права тієї країни, де заповідач мав місце проживання в момент складання акта. Проте вважаємо, що колізійна прив'язка «право держави, де заповідач мав місце проживання в момент складання акта» на практиці може породжувати певні проблеми, оскільки держави по-різному підходять до цього поняття і місце проживання можуть розглядати як тимчасове, так і постійне. У зв'язку із цим можуть виникати запитання, пов'язані з тестаментоздатністю та вадами волевиявлення.

Необхідно також враховувати, що Мінська конвенція застосовується до тих справ

про міжнародне спадкування, які зачіпають правопорядки країн – учасників СНД за умови відсутності між ними відповідного двостороннього договору [9].

Чимало міжнародних договорів про правову допомогу закріплюють лише колізійні норми щодо форми заповіту, оминаючи питання здатності скласти заповіт, змінювати його чи скасовувати. Так, відповідно до ст. 38. договору між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах форма заповіту, порядок його скасування або зміни визначаються законодавством Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент складання заповіту чи його скасування або зміни. Проте достатньо, щоб було додержано законодавство Договірної Сторони, на території якої був складений заповіт [10]. Це положення застосовується і стосовно скасування або зміни заповіту. Подібною за змістом є ст. 32 Угоди між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах. Варто звернути увагу на те, що питання здатності скласти заповіт, змінювати його чи скасовувати держави залишають поза увагою, чим залишають за собою право регулювати його, виходячи з вимог національного законодавства громадянства чи постійного місця проживання на момент волевиявлення. За загальним правилом, питання пов'язані із дієздатністю фізичної особи, вирішуються в спосіб застосування колізійної прив'язки особистого закону фізичної особи. Проте оскільки заповіт – це односторонній правочин, то як субсидіарну прив'язку також застосовують право держави місця вчинення правочину.

Отже, можемо зробити висновок, що проаналізовані міжнародні договори у сфері надання правової допомоги як основну колізійну прив'язку щодо здатності до складання, зміни чи скасування заповіту, а також щодо форми заповіту закріпили обов'язкову колізійну прив'язку право держави громадянства заповідача, а колізійну прив'язку місця складання заповіту визначили як субсидіарну.

На думку В. Г. Галущенка, загалом видається, що намагання обмежити кількість колізійних прив'язок щодо форми заповіту має негативний характер і не виправдано теоретично, оскільки застосування широкої схеми таких прив'язок створює режим максимальної дієздатності заповіту, що є найбільш сприятливим для заповідача. У цьому контексті видається доцільним як альтернативні в до-

говорах використовувати прив'язки, запропоновані в Україні, – право місця складання заповіту, право країни громадянства, право звичайного місця перебування спадкодавця, право країни, в якій знаходиться нерухоме майно (ст. 72 Закону України «Про міжнародне приватне право») [11, с. 130].

Поза увагою регулювання міжнародними договорами про правову допомогу залишаються питання, пов'язані з можливістю скласти ті чи інші види заповітів, з видами допустимих умов заповіту, меж розпорядження спадковим майном тощо. У зв'язку із цим вважаємо, що ці питання повинні вирішуватися шляхом застосування матеріальних норм, до яких відсилають колізійні норми законодавства громадянства або постійного місця проживання заповідача.

Висновки.

Отже, уніфікація норм у сфері спадкування за заповітом, яка здійснюється шляхом прийняття договорів про надання правової допомоги в цивільних справах, має вагомий значення в міжнародних спадкових відносинах. Натепер уніфікація в галузі спадкового права стосується лише колізійних норм, оскільки уніфікація самих матеріальних норм є надзвичайно складною та практично незачною.

У результаті аналізу норм міжнародних договорів про правову допомогу в цивільних справах у сфері спадкування за заповітом запропоновано способи усунення проблем щодо застосування норм міжнародних договорів, які приймалися між тими ж державами у різний період часу.

Проаналізовано норми міжнародних договорів про правову допомогу, що закріплюють принцип рівності у спадкових правовідносинах. Звертається увага на різний підхід у міжнародних договорах про правову допомогу щодо розкриття змісту принципу рівності у спадкових відносинах.

Звертається увага і на те, що міжнародні договори про правову допомогу намагаються обмежити кількість колізійних прив'язок, що можуть застосовуватися у сфері спадкування за заповітом, а це, як наслідок, впливає на обмеження принципу свободи заповіту та автономії волі.

Таким чином, незважаючи на певні проблеми, які виникають у сфері правового регулювання спадкування за заповітом за допомогою норм міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах, вони залишаються чи не єдиним інструментом, за допомогою якого можна вирішити і врегулювати спадкові відносини з іноземним елементом.

Список використаних джерел:

1. Кисіль В.І. Спадкові відносини в сучасному міжнародному приватному праві. Право України. 2013. № 7. 366 с.
2. Про судову практику у справах про спадкування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.2008 № 7. Вісник Верховного суду України. 2008. № 6. С. 17.
3. Довгерт А. С., Кисіль В. І. Міжнародне приватне право: особлива частина: підручник. Київ: Алерта, 2013. 400 с.
4. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 23.05.1993. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/616_174/print1445454375308313.
5. Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (отношения СССР с капиталистическими странами). М.: Наука, 1966. 236 с.
6. Рубанов А.А. Заграничные наследства : Отношения между социалистическими

и капиталистическими странами. М.: Наука, 1975. 276 с.

7. Договір між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018/print1443093674069567

8. Конвенція про правові відносини і правову допомогу у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_009/print1444315331426685

9. Абраменков М.С., Чугунов П.В. Наследственное право: учебник для магистров / отв. ред. В.А. Белов. М.: Издательство Юрайт, 2013. С. 416.

10. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 23.05.1995. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627/card6#Public

11. Галущенко В.Г. Питання міжнародного приватного права у міжнародних договорах України про правову допомогу. К.: Видавництво «Юстініан», 2005. 472 с.

В статье рассмотрены вопросы правового регулирования отношений наследования по завещанию в международном частном праве с помощью норм международных договоров Украины о правовой помощи по гражданским делам. Выделен ряд проблем, связанных с неодинаковыми подходами относительно выбора коллизионных привязок в сфере наследования по завещанию в международных договорах о правовой помощи, и предложены пути их решения.

Ключевые слова: завещание, международный договор, наследование, наследование по завещанию.

The article deals with the issues of legal regulation of inheritance by testament in the international private law through the norms of international treaties of Ukraine on legal assistance in civil matters. These is outlined a set of problems related to different approaches to choice of collision bindings in the field of inheritance by testament in international legal aid contracts and there are suggested the ways of their solution.

Key words: testament, international agreement, inheritance, inheritance by testament.